

Metafoor voor gelukzaligheid

Een lied over de eeuwigheid

Liedbespreking

Een van die overbekende melodieën onder zowel organisten als kerkgangers is die van het lied 'Morgenglans der eeuwigheid'. In het *Liedboek – Zingen en bidden in huis en kerk* is het in de rubriek 'Getijden van de dag' als Lied 213 opgenomen. Het is een morgenlied dat in veel gemeentes graag wordt gezongen. In deze liedbespreking, als achtergrondartikel bij de Muziekbijlage van Ronald de Jong, ga ik in op de achtergronden van dit lied.

Jeroen de Haan

De dichter van het lied, Christian Knorr von Rosenroth, werd op 16 juli 1636 geboren als zoon van een lutherse predikant in Alt-Raudten in de Duitse provincie Silezië.¹ Nadat hij rechten, filosofie en theologie in Leipzig en Wittenburg studeerde, maakte hij reizen naar Nederland, Engeland en Frankrijk. Op deze reizen kwam hij in contact met vooraanstaande geleerden en ontmoette zodoende in Amsterdam rabbijn Meir Stern, die hem stimuleerde om verdieping te zoeken in de Kabbala² en alchemie.³ Bij die gelegenheid kreeg hij manuscriptkopieën van Isaac Luria⁴ onder ogen en raakte zijn interesse in de christelijke mystiek verweven met die van de Kabbala. Tevens werd hij beïnvloed door de geschriften van Jacob Boehme.

Ook stond hij in nauw contact met de filosoof Henry More (Cambridge) en de Belgische mysticus Franciscus Mercurius van Helmont. Beide waren eveneens geïnteresseerd in de Kabbala. Door zijn kennismaking met Van Helmont kwam hij in contact met het cultureel zeer ruimdenkende hof van paltsgraaf Christian August in Sulzbach, alwaar hij opklom

tot hof- en kanselarijraad.

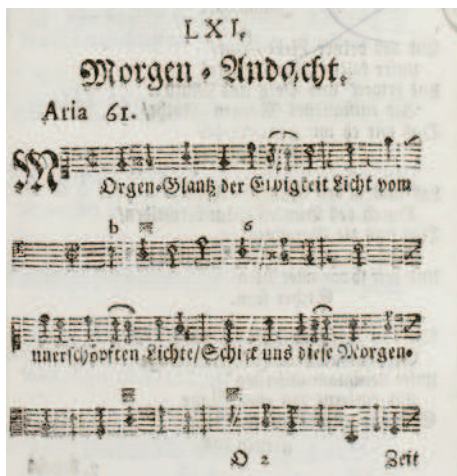
In 1668 trouwde hij met Susanna Baumgarten von Holenstein. Van hun vier kinderen overleden twee vroegtijdig. Voor zijn vrouw en kinderen dichtte hij vele liederen die in 1684 werden uitgegeven onder de titel *Neuer Helicon mit seinen Neun Musen, Das ist: Geistliche Sittenlieder Von Erkenntniß der wahren Glückseligkeit* (Nürnberg Verlegts Joh. Jonathan Felßcker). In deze bundel staan vijfenzeventig liederen, waaronder vertalingen van middeleeuwse hymnen, herdichtingen van kerkliederen en nieuwe liederen.

Vijf jaar na het verschijnen van deze bundel overleed Christian Knorr von Rosenroth, nog geen drieënvijftig jaar oud, in mei 1689 op Schloss Großalbershof in Sulzbach, op het door hem zelf voorspelde ogenblik.

Als barokdichter maakte Christian Knorr von Rosenroth gebruik van tegenstellingen. In de eerste strofe vormen 'Morgen-Glantz' en 'Nacht' een contrast. In de volgende strofen zijn dat 'Finsternis' tegenover 'Glantz', 'Morgen-Tau' tegenover 'Lebens-Aw', 'matt Gewissen' tegenover 'süssen Trost', 'Liebe Glut' tegenover 'kalten Wercke', 'Sünden-Kleid' tegenover 'Gerechtigkeit', 'aller Plage' tegenover 'Freuden-Bahn' en 'Gnaden-Sonne' tegenover 'Tränen-Feld'.

Alhoewel Knorr von Rosenroth zich heeft laten inspireren door Wijsheid 7: 25 tot en met 27⁵, is ook het werk van Johann Arndt (1555-1621) van invloed. Arndt publiceerde onder andere *Sechs Bücher vom wahren Christentum* met als belangrijkste thema dat het leven op aarde een voorbereiding vormt op het leven in de hemel, waarbij de mensenziel en Jezus worden verenigd. Arndt koppelde deze thematiek vanuit de lutherse leer van de rechtvaardiging 'door het geloof alleen'.⁶ Voor Arndt gold ook dat een persoonlijk gebedsleven belangrijk was om zo tot een intieme relatie met Jezus te komen.

Veel liederen werden niet meer in de eerste plaats voor de kerkdienst geschreven, maar voor versterking van de persoonlijke geloofsbeleving. Ze werden bijvoorbeeld in hui-

Het lied 'Morgen-Glanz der Ewigkeit' (in de rubriek Morgen-Andacht) in de bundel *Neuer Helicon mit seinen Neun Musen* (1648)

Knorr von Rosenroths 'Morgen-Glantz' heeft ook verwantschap met een ochtendlied van Martin Opitz (1597-1639) uit 1634:

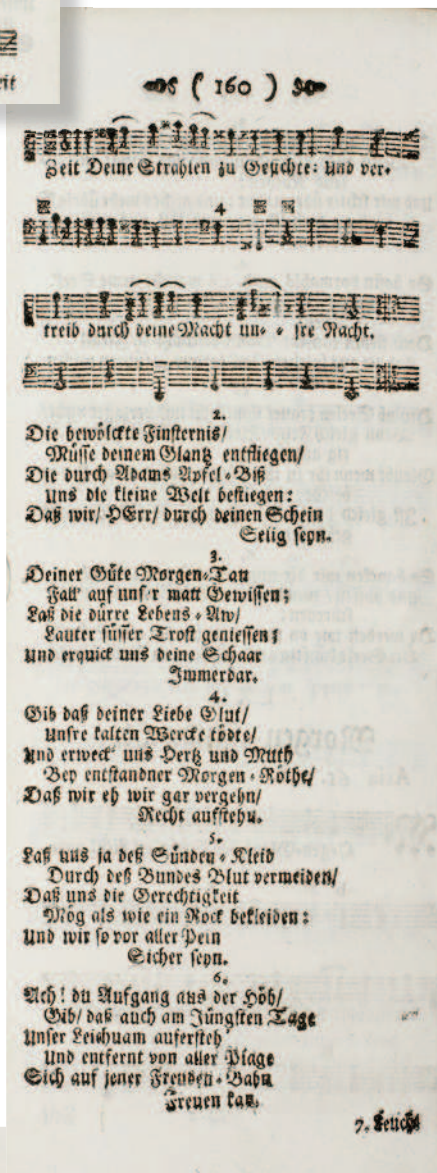
O Liecht, gebohren aus dem Liechte,
O Sonne der gerechtigkeit,
Du schickst uns wieder zu geschichte
Die angenehme Morgenzeit.

Drumb wil uns gehören,
Danckbarlich zu Ehren
Solche deine Gunst;
Gieb auch unsern Sinnen,
Daß sie sehen können
Deiner Liebe Brunst.

Laß deines Geistes Morgenröthe
In insren tunceln Herzen seyn,
Daß sie mit ihren Strahlen tödte
Der eiteln Werke kalten Schein... [...]

selijke kring gezongen. Het opschrift Morgen-Andacht (zie afbeelding) geeft daar blijk van. Een Andachtslied is een meditatielied en niet zozeer een lied van louter verkondiging zoals we die van Maarten Luthers hand kennen.⁷

De geschriften van Jacob Boehme (1575-1624) oefenden een andere invloed uit op Knorr von Rosenroth. Deze Boehme leed aan een ernstige depressie, met existentiële kwesties zoals de plaats van God in een kwaadaardige wereld als oorzaak. Na deze depressie kreeg hij in 1600 een visioen, veroorzaakt door 'de glinstering van een tinnen schaal'. In het kwartier dat dit visioen duurde, leerde Boehme naar eigen zeggen meer over de relatie tussen God en de natuur dan alle universiteiten hem ooit hadden kunnen onderwijzen. Dit visioen inspireerde hem om te schrijven, en in 1612 lag er een gedeeltelijk voltooid manuscript genaamd *Aurora, oder die Morgenröthe im Aufgang*.

De Nederlandse vertaling

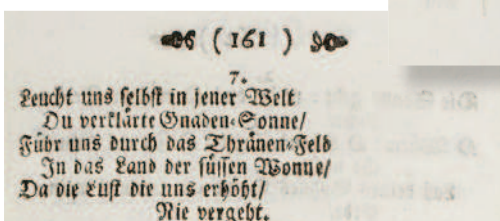
In *Psalmen en Gezangen voor den Eeredienst der Nederlandsche Hervormde kerk*, ook bekend als de *Bundel-1938*, verscheen dit lied als Gezang 128. In het *Liedboek voor de kerken* (1973) kwam het terecht als Gezang 289 waarbij, ten opzichte van de *Bundel-1938*, de laatste twee strofen werden hertaald en de eerste twee regels van de tweede strofe werden gewijzigd. Zoals het in het *Liedboek voor de kerken* verscheen, zo is het ook nu weer opgenomen in het huidige *Liedboek*.

Strofe 1

Het contrast tussen 'morgenglans' en 'nacht' treffen we al aan in de oude hymnen die Ambrosius (339-397) dichtte. De nacht staat symbool voor gevaar en dood, het licht is een metafoor van de opstanding. In deze strofe is de verwijzing naar Boehme onmiskenbaar aanwezig in de *Aurora*, de morgenglans. De kern van deze strofe is dat het licht de duisternis verdrijft.

Strofe 2

Deze van oorsprong derde strofe is een bede opdat bij de morgenstond de dorstige aarde verzadigd wordt. Ds. Casparus Bernardus Burger (1897-

1. Morgen- Glantz der Ewigkeit
Licht vom unerschöpften Lichte,
Schick uns diese Morgen-Zeit
Deine Strahlen zu Geschichte
Und vertreib durch deine Macht
Unser Nacht.

2. Die bewölckte Finsternis
Müsse deinem Glantz entfliehen,
Die durch Adams Apfel-Biß
Uns, die kleine Welt, bestiegen.
Daß wir, Herr, durch deinen Schein
Selig seyn.

3. Deiner Güte Morgen-Tau
Fall' auf unser matt Gewissen:
Laß die dürre Lebens-Aw⁸
Lauter süßen Trost geniessen
Und erquick uns, deine Schaar,
Jmmerdar.

4. Gib, daß diener Liebe Glut
Unsre kalten Wercke tödte
Und erweck uns Hertz und Muth
Bey entstanter Morgen-Röthe,
Daß wir, eh wir gar vergehn,
Recht austehn.

5. Laß uns ja das Sünden-Kleid
Durch deß Bundes Blut vermeiden,
Daß uns die Gerechtigkeit
Mög als wie ein Rock bekleiden
Und wir so vor aller Pein
Sicher seyn.

6. Ach! du Aufgang aus der Höh,
Gib daß auch am Jüngsten Tage
Unser Leichnam aufersteh
Und, entfernt von aller Plage,
Sich auf jener Freuden-Bahn
Freuen kan.

7. Leucht uns slebst in jener Welt,
Du verklärte Gnaden-Sonne;
Führ uns durch das Tränen-Feld
In das Land der süße Wonne,
Da die Lust, die uns erhöht,
Nie vergeht.

1983) verwijst voor deze strofe naar Psalm 36 vers 10⁹ en Jan Smelik verwijst vanuit Arndt naar Psalm 110 vers 3.¹⁰

Strofe 3

Deze van oorsprong vierde strofe verwijst met 'heilige liefdesgloed' naar Hooglied 8 vers 6b.¹¹ De antithese zoals deze in de oorspronkelijke Duitse tekst voorkomt is fraai behouden. De (warme) 'liefdesgloed' is een stijlvolle tegenstelling met 'koude werken'. Arie Eikelboom vermeldt dat het ook denkbaar is dat Knorr von Rosenroth heeft gedacht aan Johannes 3 vers 19.¹² De kern van deze bede is dat de liefde de kou doet verdrijven, en dat we de kracht krijgen om aan de nacht te ontvluchten.

Strofe 4

In deze van oorsprong zesde strofe wordt met 'de jongste morgen' op de eschatologie gedoeld. In zijn vertaling spreekt ds. Burger letterlijk in de toekomstige tijd en heeft hij een mooie tegenstelling gecreëerd tussen 'alle leed' en 'feest'. De opgang uit den hoge is een citaat uit de Lofzang van Zacharias (Lucas 1 vers 78b).¹³ Vanuit luthers perspectief is het ook een christologische interpretatie van Psalm 19 vers 7.¹⁴

Strofe 5

Deze van oorsprong zevende strofe opent de vertaler met 'Overstroom ons met uw licht', waarmee de hoopvolle bede wordt ingezet. Burger creëert echter een tegenstelling die er in het Duits niet staat: 'Treed niet met ons in 't gericht, maar verblijd ons'. Deze interpretatie doet mijns inziens wel recht aan de antitheses die in het van oorsprong Duitse lied voortdurend voorkomen. De van oorsprong 'süßen Wonnen' (zoete gelukzaligheid) is vertaald met 'hemelse zaligheid'. Door de vertaling van deze laatste strofe wist Burger een climax te bereiken door te dichten: 'Overstroom ons met uw licht, [...] verblijd ons [...] voor altijd.' Daarmee haakte Burger weer aan bij het begin van het lied. Het onvergankelijke 'altijd' grijpt terug op de 'morgenglans der eeuwigheid'.

De melodie

De melodie bij deze liedtekst is door de loop der tijd nogal veranderd. In de bundel *Neuer Helicon mit seinen Neun Musen* staat een door een onbekende componist genoteerde melodie, een anonimiteit die overigens ook geldt voor de andere liederen in deze bundel. Uit deze bundel nam Johann Anastasius Freylinghausen (1670-1739) zestien liederen over, en hij publiceerde 'Morgenglanz der Ewigkeit' in 1704 in *Freylinghausens Geistreiches Gesangbuch*¹⁵, welk gezangboek zou uitgroeien tot het belangrijkste van de achttiende eeuw. Het is deze melodie die, via de *Bundel-1938* en het *Liedboek voor de kerken* steeds is overgenomen tot in het huidige Liedboek. Overigens is het wel aardig om te melden dat de melodie oorspronkelijk in F-Dur staat, terwijl deze in de bundel *Christelijke gezangen der Hersteld-Evangelisch-Luthersche Gemeenten in Nederland* (1857) in Es-groot staat (zie afbeelding op pag. 22) en sinds de twintigste eeuw in de genoemde liedboeken in D-groot.

De aanvang van de zich gemoedelijk voortbewegende melodie kenmerkt zich door een drie-klinkbreking, aanvangend op de terts van de toonladder. Via de tonica stijgt deze door naar de kwint, de dominant van de toonsoort. Vanaf dat moment beweegt de melodie zich met secundenschreden voort en eindigt in de tweede regel op een halfslot. Aangezien de melodie in de Barvorm staat, herhalen de eerste twee regels zich onveranderd in de derde en vierde regel. Het *Abgesang* van de melodie wordt gevormd door de regels vijf en zes, waarbij de laatste uit enkel drie noten bestaat. De slotnoot komt pas nu weer op de tonica terecht, waardoor de melodie duidelijk afsluit.

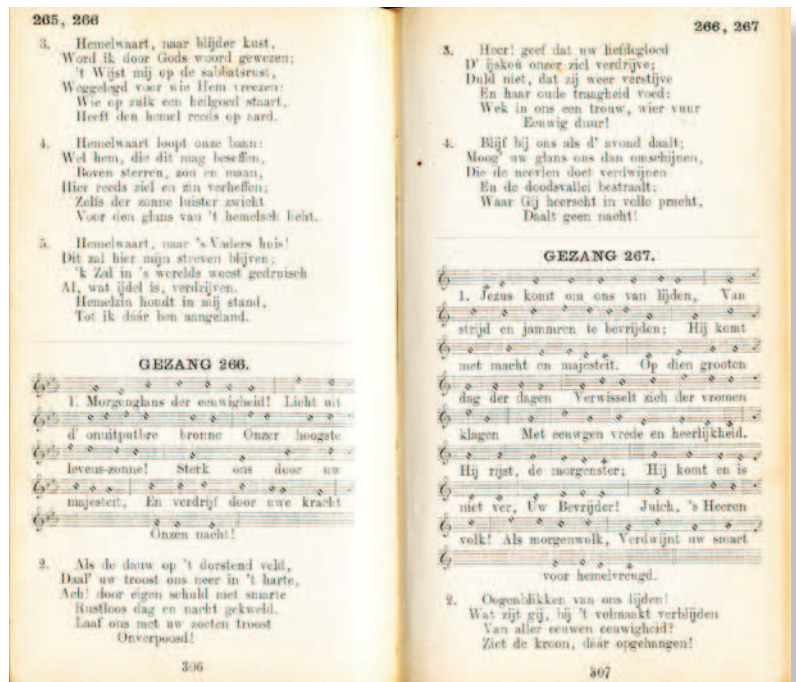
In het *Compendium* schrijft Bernard Smilde: 'Een melodie die met elementaire middelen werkt en die stellig nog lang [...] tot de onvergankelijke schat van de kerk der eeuwen zal blijven behoren'.¹⁶ Vijftig jaar na het verschijnen van het *Liedboek voor de kerken* blijkt Smilde gelijk te hebben, en vermoedelijk klinkt de melodie over vijftig jaar nog steeds.

Tenslotte

'Morgenglans der eeuwigheid' is niet zomaar een morgenlied. De eeuwigheid klinkt erin door. Dat brengt me op de gedachte dat we 's zondags de eersten niet zijn. We zingen mee in die lange traditie die gaat van Ambrosius, via de onlangs overleden Huub Oosterhuis, én verder... Het is een lange trein van verschillende geloofsovertuigingen door de eeuwen heen waarin door alle geslachten heen het geloof

steeds op een andere manier wordt uitgezongen. Het is een lied voor de vroege morgen, over de jongste morgen, over het bevrijdende licht. Optimistisch van toon en gedragen door een gemoedelijke melodie.

Vanwege de maatgenoteerde muziek vraagt deze melodie met haar begeleiding om een niet al te hoog tempo. We hoeven geen haast te maken, die morgen komt er toch wel...

'Morgenglans der Eeuwigheid' in de bundel *Christelijke gezangen der Hersteld-Evangelisch-Luthersche Gemeenten in Nederland* (1857)

¹Na de Tweede Wereldoorlog werden de provincies Opper- en Neder-Silezië van Duitsland afgescheiden en vrijwel geheel aan de Volksrepubliek Polen toegekend.

²De Kabbala is een joods religieus filosofisch systeem dat inzicht wil geven in de goddelijke natuur.

³Alchemie is een onderdeel van de astrologie, een oude tak van de natuurfilosofie, al dan niet omgeven met mystiek en rituelen.

⁴Isaac Luria (1532-1572) wordt beschouwd als de vader van de Kabbala.

⁵'Want zij is de ademtucht van Gods kracht en de pure afstraling van de heerlijkheid van de Almachtige: daarom wordt zij niet aangetast door iets dat bezoedeld is. Zij is de afglans van het eeuwig licht, de onbeslagen spiegel van Gods werkzaamheid en het beeld van zijn goedheid. Hoewel zij een is, vermag zij alles; hoewel zij in zichzelf blijft, vernieuwt zij alles; wat geslacht tot geslacht treedt zij binnen in heilige zielen en maakt hen tot vrienden van God en tot profeten.' (Willibrordvertaling 1975)

⁶Sola fide, één uit de 'sola's' sola gratia, sola fide, sola scriptura, solus Christus en soli Deo Gloria

⁷Het samengestelde woord 'morgenglans' komt overigens niet voor in de Lutherbijbel.

⁸'dürre Lebensau' = dorre leven.

⁹'Want bij U is de bron des levens, in uw licht zien wij het licht. (NBG 1951); zie *Compendium*, pag. 681

¹⁰'Op de heilige bergen, uit de schoot van de dageraad komt tot u de dauw van uw jeugd.' (Luthervertaling 1545) - www.liedboekcompendium.nl

¹¹'Want de liefde is sterk als de dood; de ijver is hard als het graf; haar kolen zijn vurige kolen, vlammen des HEEREN (Statenvertaling)

¹²'Dit is het oordeel, dat het licht in de wereld gekomen is en de mensen de duisternis liever gehad hebben dan het licht, want hun werken waren boos.' (NBG 1951)

¹³'Waarmee de Opgang uit de hoogte naar ons zal omzien.' (NBG 1951)

¹⁴'Van het ene einde des hemels is haar opgang en haar omloop tot het andere einde; niets blijft verborgen voor haar gloed.' (NBG 1951)

¹⁵Een gezangbundel met daarin 683 liedteksten met 174 melodieën. Tien jaar later volgt de tweede druk van dit gezangboek waarna nog vele herdrukken zouden plaatsvinden, met steeds meer liedteksten en nog meer melodieën.

¹⁶*Compendium*, pag. 682